

José Luis Ramírez

Tysk versus anglosaxisk språkfilosofi

Centrum för Tysklands studier vid Södertörn

Koncept inför seminariet 4 nov. 2003

En inledande reflexion

När jag kom till Uppsala 1962 och skrev in mig på filosofiska institutionen var all obligatorisk litteratur på svenska. Fanns inte texten i svensk version så gjorde man ett kompendium på svenska. Utöver det fick varje elev presentera, för professorns godkännande, en egen litteraturlista på de språk som vederbörande behärskade, förutom svenska. På den tiden var det ett flertal som kunde bra tyska, men andra läste engelska, franska eller något annat språk. Detta bidrog faktiskt till att seminarierna kunde samla olika perspektiv som berikade diskussionen. Intellectuellt arbete mår bra av arbetsfördelning. Det är bra när deltagarna kan olika saker. Att kunna och använda bara ett främmande språk är inte så klokt som det kan tyckas. Hur cyniskt eller paradoxalt det än låter: det är kanske bättre att inte kunna och inte förstå allt. Dialogen främjas av att få lyssna på något nytt eller på en annan vinkling av samma fråga. På den tiden hade man också svenska översättningar av de viktigaste verken i kontinentalfilosofin. Man behövde då inte alltid läsa en tysk eller en fransk filosof på engelska. Man översatte då oftare direkt till svenska från dessa språk. Översättningen till det egna modersmålet innebär i och för sig en viss barriär. Därför ska man inte vidga den till två barriärer, så att man får läsa en bok översatt till ett tredje språk. Under 70-talet gjordes engelskan till främmande standardspråk på universitetet och därmed ödelades språkmångfalden och intresset för andra europeiska språk. En period av bibliografisk nedrustning, som ekonomiskt gynnade de engelska förlagen, initierades. Sedermera skulle största delen av litteraturen läsas på engelska och det som inte fanns på engelska varken lästes eller översattes till svenska. Allt fler doktorsavhandlingar skrivs numera också hellre på dåligt engelska än på bra svenska, som om de därför skulle bli mer lästa. För den som har engelskan som modersmål kan det knappast vara någon större upplevelse att läsa sådana texter. Att svensk antikvariatbokhandel blivit mer levande i Sverige än i andra länder beror kanske på att där finns ett förråd av viktig litteratur på modersmålet som saknar nyttagivning.

Språkåtstramningen har inneburit en påfallande perspektivenögdhet där fler viktiga domäner håller på att bli förlorade. All tysk och fransk litteratur, men också alla svenska författare som skrivit på ett annat språk och inte blivit översatta till engelska, existerar inte för Sveriges akademiska medvetande. Ett viktigt exempel härvidlag är Ingemar Düring, professor i grekiska i Göteborg fram till 70-talet, som i Heidelberg gav ut ett av de bästa verken som finns om Aristoteles. Förutom det tyska originalet finns boken på spanska (numera i 2:a uppl.) och på italienska. Men svenska humanister känner inte till den. Ett annat skandalöst exempel är Ernst Cassirer, en av de mest framstående moderna tyska neokantianska språkfilosoferna, som också var professor i Göteborg mellan 1935 och 1941 och som här skrev några verk på tyska som ignoreras i Sverige men finns översatta till ett flertal språk, inklusive danska¹.

För den som har förvärvat kunskaper i tyska, franska och engelska står det ganska klart hur olika dessa tre språk är, trots att alla tre tillhör den västerländska familjen. Det är som att resa i tre olika tankelandskap. Tesen att ett språk innebär ett speciellt sätt att tänka och handla är

¹ En Cassirerprofessur har dock nyligen inrättats i den engelsktalande SCASS i Uppsala, med John Krois som professor. Krois är Cassirerspecialist och har utgivit ett antal manus från dennes kvarlåtenskap.

ovedersäglig. Det är inte semantiken utan topiken som genomskådar grunderna för ett språks praxis. Semantiken är en efterkonstruktion.

Den europeiska filosofins tre ben

Vid övergången från medeltiden till det moderna uppstod ett nationellt tänkande och flera nationella språk. Latinet skrotades som gemensamt kommunikationsmedel i det offentliga livet och tre sekulariserade huvudspår utvecklades som ersättning till den tidigare alltför skolastiskt styrda filosofin. Om vi sätter det kunskapsteoretiska paradigmet i fokus, finner vi hur den arabisk/aristoteliska filosofins inflytande (med sin rationalitetsideal och sin uppfattning om det mänskliga intellektet) och arvet av den sk "universalistriden", lade grunden till ett perspektiv på kunskap som skiljer sig från grekernas. Kunskapens måttstock är inte längre (som hos grekerna och deras *aletheia*) objektet utan subjektets förmåga och aktivitet. Den antikopernikanska revolutionen i kunskapsteori som tillskrivits Kant är lika mycket närvarande hos Locke/Hume och Descartes, dock från skilda infallsvinklar. Platon och Aristoteles talade i ontologiskt, inte i kunskapsteoretiskt perspektiv, även om ontologi och kunskapsteori påverkar varandras betydelse. Platon var snarare en överdriven realist än en idealist, men "idealismen" har uppfattats än som ontologisk, än som kunskapsteoretisk benämning. Empirismen, rationalismen och idealismen är tre kunskapsteoretiska perspektiv. Empirismen lägger tonvikten på sinnenas fångande och bearbetning av de yttre intrycken (vårt intellekt är en passiv *tabula rasa*, ett oskrivet blad). Rationalismen tror på en förhandsgiven mental struktur som ordnar och bearbetar kunskapen. "Idealismen" (om vi kallar den så) beaktar den aktiva handlingskunskapen. Huruvida den sistnämnda med rätta kan kallas idealism i den mening att det är subjektet som skapar verkligheten ska vara osagt. Ordet "idealism"s tvetydiga användning, som ontologisk och som kunskapsteoretisk term, är ett problem. Jag vill tolka idealismen som en handlingsfilosofi där handlingen ger upphov till såväl objektet som subjektet. Fichte definierade nämligen subjektet (Das Ich) som *Tathandlung*².

Den empiristiska kunskapsmodellen uppstår och får sin naturliga plats i den engelsktalande världen. Rationalismen (och strukturalismen) kännetecknar franskt tänkande, medan idealismen eller handlingsteori tycks ha sin bästa odlingsmark hos de tysktalande.

Det är naturligtvis inte så att de tre perspektiven kan isoleras med vattentäta skott från varandra. Det som kännetecknar olika perspektiv på samma problem är att det uppstår ett dialektiskt förhållande mellan dem och att de ibland tycks säga samma sak. Om man ställer det typiskt tyska tänkandet mot det typiskt anglosaxiska, kan man finna tendenser till idealismen hos engelska empirister (t ex Berkeley) och viss benägenhet till empirism hos tyska filosofer, som den sk empiriokriticismen hos Avenarius eller Mach. Popper och även Wittgenstein (för att inte tala om positivisten Carnap som verkade i USA) fann sig väl tillrätta hos engelsktalande. Wittgenstein pendlar just i sitt liv mellan två perspektiv: den förste Wittgenstein ser språket som en direkt kodifiering av erfarenheten, medan den andre Wittgenstein ser språket som ett mänskligt gemensamt sätt att hantera denna erfarenhet. Det som kännetecknar två perspektiv, speciellt om dessa står helt och hållet mot varandra, är att de kan diskutera med varandra. De talar ofta "om samma sak", men ser den ur helt motsatta perspektiv, något som de själva ibland inte ens märker. Kriteriet som förenar och perspektivet som skiljer är alltid något förgivettaget, något att "tänka med" snarare än att "tänka på". När man finner genuina handlingsfilosofer i England (vilket är fallet med historikern och filosofen Robin G. Collingwood, som hör bättre ihop med Croce och Vico än med sina landsmän) kallas de för "idealister" och sätts i karantän.

² Den svenske filosofen Benjamin Höijer frångår den vilseledande Jag-benämningen helt och talar om "Handlingen".

Som ett kuriöst inslag av fransk rationalism i den anglosaxiska språkfilosofin kan man nämna Chomskis generativa grammatik som bygger på den cartesianska traditionen och Port Royal-logiken.

Jag tar upp dessa tre dominerande spår i europeisk filosofi, därför att de trängt in i och ofta befruktat de övriga språkkretsarna. Man kan sedan undersöka specifika drag hos den ena eller den andra språkkulturen, men deras relation till de tre dominerande språken har, av historiska skäl, varit olika. Italienska filosofer finner kanske oftare sin släktskap hos tysktalande än hos engelsktalande. Uppkomsten av en engelsktalande kultur med tysktalande invandrare i USA kan skapa intressanta bastarder (amerikansk pragmatism är en av de moderna tidens viktigaste filosofiska riktningar) men frågan är om inte språkdräkten har ett avgörande inflytande. Folke Leanders jämförande av Dewey, Cassirer och Croce är härvidlag intressant³. Det är viktig för en forskare att upptäcka en kulturs blindfläckar. Vad den svenska filosofin anbelangar tycks den ha haft större inflytande från den tyska än från den engelska fram till andra världskriget. Från om 60-talet börjar övergången till det anglosaxiska och i synnerhet, på senare tid, till det amerikanska. I Uppsalaskolan kunde man tydligt uppleva denna vandring. Hedenius, Wedberg och framförallt Marc-Wogau hade en fot kvar i det tyska men började vända sig mot analytisk filosofi i engelsk tappning. Idag är det stor risk att vi blir helt amerikaniserade. Det är beklagligt att konstatera att inte bara det som är utgivet på andra främmande språk än engelska, utan även mycket av det som skrivits på svenska i samma ämne, blir helt nonchalerat i avhandlingsarbeten, särskilt om det har gått något decennium sedan dess publicering. Som ett exempel kan jag nämna någon avhandling där jag har varit opponent och författaren hade bara referenser från Amerika eller England, utan att ens fråga sig om det fanns någon i närheten som hade forskat om samma ämne. Detta är en nationalekonomisk katastrof av djupare art än importen av materiella varor som konkurrerar ut den egna produktionen. I intellektuella ting gäller det ett både-och som berikar utan att skapa skadlig konkurrens. Ändå håller främmande arbeten på att konkurrera ut vår egen begåvning. Vid författande av avhandlingar var det tidigare brukligt att citera tyska, franska och engelska författare på originalspråket. Numera citeras franska och tyska författare på engelska. Ibland översätter man helt okritiskt från engelska till svenska något vars original står skrivet i ett annat språk som man inte ens varit i närheten av. Sådant ”vetenskapligt” fusk var ej tillåtet tidigare, men ingen akademisk myndighet reagerar numera på det.

En sund akademisk utveckling i Sverige kräver att vi inte tappar kontakten med den vetenskapliga produktionen i de tre språken som format vår akademiska kultur, samtidigt som vi främjar enskilda kunskaper i andra språk och kulturer. Vi ska dock här begränsa oss till den rådande situationen inom språkvetenskapen, där en återgång till tyska studier är nödvändig, om vi inte ska tappa viktiga infallsvinklar på språkets väsen i en tid då språket blivit så dominerande i våra liv. Utan att ha ett kritiskt och allsidigt förhållande till språket, även utanför det akademiska, är vi i händerna på alla gårdfarihandlare i åsikter som befolkar de politiska församlingarna, de massmediala rummen och den offentliga affärsverksamheten.

Kunskap, språk och verklighet, en problematisk triangel

Som det tidigare antytts föreligger tre huvudsakliga, välförankrade perspektiv på kunskapsproblemet i modern europeisk filosofi. Kunskapsteori handlar alltid om relationen mellan våra föreställningar om verkligheten och den verklighet man gör sig föreställningar om.

³ Folke Leander är en av Sveriges nonchalerade och bortglömda filosofer, därför att han inte passade i Uppsalaskolans mönster. Han var doktorand hos Ernst Cassirer i Göteborg. Vårt forskarkooperativ fick 1998 ge ut en ny upplaga av hans bok ”Estetik och kunskapsteori”.

Men problemet kan angripas från båda synvinklar eller perspektiv. För grekerna handlade det om att reda ut om verklighetens väsen var tillgänglig eller åskådlig för vår kunskap. Ordet *a-letheia* betydde just ”av-slöja”. Var verkligheten helt förborgad för oss eller kunde den av-slöjas?⁴ Det är verklighetens begriplighet som problematiseras, inte kunskapsförmågan. Man kan säga att det ena drar med sig det andra, men då har man inte förstått vad perspektiv innebär. Måttstocken för kunskapen hos grekerna var verkligheten, men detta kan vändas på, så att föreställningen blir måttstocken. När Kant ställde sig samma fråga som grekerna hade infallsvinkeln, som det sades förut, radikalt kastats om. Nu gällde frågan huruvida det är rimligt att tro att vår kunskap förmår föreställa sig en objektiv verklighet såsom den är. Denna fråga hade, som sagt, dragits igenom den arabiska filosofin och medeltidens sk ”universaliesträd”, mot bakgrund av Aristoteles’ tvetydiga teori om intellektet, som väckte sådant ont blod i kyrkan.

Med Kant kan man alltså säga att *aletheia* bytts mot *veritas* i den meningen att uppmärksamheten flyttas till vår föreställning och att man frågar sig om den kan överensstämma med verkligheten, inte om verkligheten stämmer med vår föreställning. Det är samma fråga, ställd i omvänt perspektiv. Ett tredje vore det som skulle kunna kallas ”trovärdighetsgrundande” perspektiv, som i den hebreiska filosofin uttrycks med ordet *emunah* och innebär att något är trovärdigt beroende på *vem* som säger det. Då är det budbäraren, inte budskapen eller budskapens referens som står i fokus som måttstock. Detta tredje perspektiv har inte gett upphov till någon speciell tanke-system inom vår vetenskap (dock kanske i teologin), eftersom Retoriken, som ligger närmast till trovärdighetstanken, varit ett efterblivet ämne i Europa under lång tid. Men vi gör ibland opinionsundersökningar för att se hur förankrad en uppfattning är och då kan trovärdighetsaspekten indirekt vara avgörande för våra val.

Om man blandar samman språket med begreppen, då man jämför våra föreställningar med den föreställda verkligheten, har vi endast de två angivna perspektiven på kunskap. Annars uppstår ett nytt element och en ny relation (relationen mellan begrepp och ord) som kan skapa ytterligare två underordnade perspektiv. Kant uppfattade föreställningen som begrepp och tänkte inte kanske så mycket på ordens roll i kunskapen. Det ena gav det andra. De engelska empiristerna däremot lade märke till språket. Man kanske kan säga att de tänkte begreppen i orden. Locke ägnar stort utrymme i sin *An essay concerning human understanding* åt att förklara språkets roll. Han lade också märke till att skillnaden mellan begrepp och språk fördunklas genom att vi endast kan tala om våra begrepp genom att använda ord. Men han såg även orden som något slags substantivetiketter som motsvarar *reality*. Språkets modell är då tingen. Han skilde mellan ord som är direkt relaterade till det yttre och mera komplexa ord som sammanfattar andra ord. Hans perspektiv tycks dock ha varit denna *reality*, som fångas av sinnena och skapar begrepp, vilka behöver ord för att externaliseras och komma till uttryck, för att möjliggöra kommunikationen. David Hume kom att utveckla en stor skepsis kring en sådan kunskap och öppnade sig en smula för det jag skulle kalla ”tyskt perspektiv”. Icke utan anledning skriver Kant att ”Hume väckte mig ur den dogmatiska slummen”. Han håller inte med Hume i allt, men Hume hjälpte honom att se kritiskt på kunskapen.

Varken Kant eller empirismen problematiserade således relationen mellan ord och begrepp. Det ena gav det andra, även om de tänkte på det från motsatt håll. Den franska rationalismen hade en mittemellanposition och såg tänkandet som en förgivettagen förmedlande struktur mellan kunskap och verklighet. När språkfrågan sedan ställs av Ferdinand de Saussure och hans efterföljare, uppstår en strukturalistisk uppfattning. Det är dock inte tänkt att vi ska uppehålla oss här vid det franska perspektivet.

⁴ En utställning om slöjan och det fördoldas verklighet som visades i Göteborg för en tid sedan hette ALETHEIA.

Kants efterträdare skulle så småningom komma att lägga märke till språket som en problematisk artikulering mellan kunskap och verklighet. Även Locke och empiristerna hade insett att begreppen, inte orden, representerar verkligheten. Orden står för begreppen och därigenom, om än indirekt, för verkligheten. Men för empirismen blev denna omväg inget större problem. De uppfattade orden som om allting vore ett slags substantiv som representerade verkligheten indirekt, enligt schemat: O = B = V. Samtliga tre element kan ändå, på ett metonymiskt sätt, vridas från en substantivbild till det som kunde kallas en verbföreställning:

- *Språk* kan uppfattas som substantiv (orden) eller som en aktivitet (språkandet).

- *Begrepp* kan uppfattas som den bild som vi fångar med tanken eller som själva den aktiviteten som utgör begripandet. Här ligger grunden till polemiken mellan logicism och psykologism vid sekelskiftet till 1900-talet. Psykologismen kan tolkas som ett sökande efter ett handlingsperspektiv som aldrig blev. 1:a världskriget satte stopp för den kreativitet som uppstått bl a i Wien.

- *Verkligheten* kan tänkas antingen som ting, som uppfattas med våra sinnen, eller som processer och handlingar. De ting vi ser är dock bara *betecknare (Signifiant)* av det som pågår. Det grekiska ordet *fysis*, liksom det latinska *natura* syftade inte på själva tingen, utan på deras tillblivelse. Talesättet ”Konsten imiterar naturen” innebar inte att konstnären tecknade och återgav den bild han såg, utan att konstnären skapade på samma sätt som naturen gör. Både ”konst” och ”natur” blir då verbala substantiv, inte tingssubstantiv. I detta sammanhang kan man notera att engelskan och de romanska språken hämtar sin benämning för det som redan *är* fullbordat från lat. *realitas*, medan de germanska och nordiska språken använder *Wirklichkeit* = ”verklighet”, som har med fullbordandet att göra och kommer från grekiskan *ergon* och *energeia* (varav ”verk” och ”verksamhet” men även engelska *work*, som används för att beteckna produkten av en aktivitet). Den som talar engelska och den som talar tyska använder således ord som skapats från skilda perspektiv på verkligheten.

I sitt förhållande till andra kulturer har tyskarna varit mera uppmärksamma än de engelska kolonialisterna på olika aspekter av dessa kulturers språk och vanor. Det tyska språkets diskursstruktur (där det viktigaste sägs i slutet på satsen och där ordbildningen fångar in detaljer som andra språk låter bli underförstådda) torde skapa mer lyhörda och noggranna människor. Man kan inte alltid förstå en tysk mening om man inte lyssnar på den ända till slut. De engelska kolonistörerna behandlade deras koloniers invånare som kulturellt och intellektuellt mindre värda undersåtar som fick lära sig engelska och engelskt tänkesätt för att bli bättre. Tyskarna däremot har i större grad än engelsmännen intresserat sig för andra kulturer, genom att studera hur dessa talar och tänker. Den som läser Cassirers *Philosophie der symbolischen Formen* kan konstatera vilken forskningsrikedom om många språk som har funnits bland tyskarna. De kunde konstatera att verb och substantiv är två kulturellt betingade olika sätt att fånga samma verklighet. Samma observation har naturligtvis gjorts av vissa amerikanska antropologer som Sapir och Whorf⁵. Hopiindianerna säger inte att ”mannen springer” utan att ”springandet mannar”.

⁵ Edward Sapir var tysk och mötte Benjamin Lee Whorf som elev i Yale. Under Sapirs ledning genomförde de några lingvistiska studier av indianbefolkningen. De skapade en tes som kallas ”Sapir-Whorf-tesen” som går ut på att språket styr vår uppfattning av verkligheten.

Denna dubbla vinkling av verkligheten, som verb eller som substantiv – tillsammans med ordbildningen och med andra lingvistiska och diskursiva strukturer – ger varje språk sin karaktär och kan sägas utgöra en ordens metonymiska benägenhet (en benägenhet att semantiskt glida över till något annat närliggande) som förklarar alla begreppsmässiga förskjutningar. Nietzsche och Gustav Gerber förstod detta.

Vi talar här inte om absoluta skillnader mellan tyskt och engelskt språk och tänkande utan om karaktäriseringar eller typiska skillnader, för att tala som Windelband. Vi kan inte säga vad som *absolut* skiljer en tysktalande från en engelsktalande, men vi kan fånga deras talesätts *typiska* drag. Detta är den enda formen av generalisering som vi kan göra när vi talar om människor som ingår i en viss kategori. Överskrider vi en gräns eller använder man kriteriet alltför slarvigt så förvandlas det typiska till en fördom.

Att satsa på tysk språkfilosofi

När man i Sverige idag talar om språkfilosofi, hamnar man ofta i en virrvarr av analytisk filosofi med anglosaxiskt påbrå, även om det inte saknas tyska grundbidrag som Gottlob Frege och Wittgenstein. Skogen blir så stor att vissa trädarter glöms bort (och det råkar vara tyska träd). Vad gäller Wittgenstein, med sin senare filosofiska konvertering till en teori om språkspel, gör han snarare en björntjänst åt språkfilosofin, eftersom han pekar åt ett intressant håll bortom det analytiska synsättet utan att för den skull gå till botten med frågan. Själva benämningen ”språkspel” är missvisande, eftersom ”spel” och ”lek” blandas i samma begrepp. Språket är först och främst en lek, bara i andra hand blir det ett spel.

Det är inte vår uppgift här att reda ut den väl utvecklade anglosaxiska språkfilosofin. Den har tillräckligt med profeter. Vår uppgift är att i Sverige påminna om andra perspektiv på språkfilosofi och språkkritik som riskerar att trängas bort. Den språkfilosofi som utvecklas i den analytiska filosofins kölvatten tenderar att se språket som ett substantiv. Språket är för analytikerna de ord vi använder. Man ser då ord och begrepp som två sidor av samma sak (en inre och en yttre) och, all nominalistisk läpparnas beaktelse till trots, hamnar man i en realistisk uppfattning om språket. Språket tycks representera en yttre verklighet. Det objektiva perspektivet skymmer då det subjektiva. Analysen tränger bort hermeneutiken. Det finns naturligtvis ansatser till ett mer hermeneutiskt perspektiv även i den anglosaxiska filosofin, eftersom *extrema se tangunt*: två motpoler har alltid något gemensamt, annars vore de inte motpoler. Det finns intressanta försök hos Searle, Grice m fl och framförallt hos Austin med sin performativa språkteori. Även analytiker och positivisterna snuddar vid det hermeneutiska. Men ränderna går aldrig ur. Det är enligt min mening lättare att komplettera hermeneutisk metod med analys än att från analytiskt håll vandra mot hermeneutiken.

Jag har nu antytt benämningen ”hermeneutisk” som motpolen till det analytiska synsättet. Man kan också säga att det i den tyskspråkiga kulturen, speciellt under 1800-talet, grundläggs en språkfilosofi där objektperspektivet *till synes* vänds mot subjektiviteten. Dansken Kierkegaard är, om någon, den bästa företrädare för en subjektivitetens filosofi. Jag sade dock ”till synes” angående tyskarna, därför att den filosofin som jag nu tänker på, egentligen inte behöver vara subjektbunden, det handlar snarare om ett handlingsförankrat perspektiv.

För Kant ”ist die Sprache ein System von belanglosen Zeichen, dessen sich das rationale Denken in selbstherrlicher und vollig unabhängiger Weise als eines Instrumentes der Kundgabe dient”⁶. Men denna subjektiva vändning kommer att preciseras av Hamann och vidare av Herder för att nå sin paradigm hos Wilhelm von Humboldt, för vilken språket inte ska betraktas som *ergon*

⁶ Citatet hämtat ur Emilio Lledó, men stället är borttappat.

(som en produkt) utan som *energeia*, d v s en kraft som inte bara skapar det som vi kallar ”värld” (objektet) utan också subjektets personlighet och tänkesätt. Språket blir dock inte blott en individuell utan en gemensam aktivitet. Orden är enskilda ting, men de fungerar som majstången kring vilken olika meningar förenas. Varje språk använder sig av en bråkig ordstruktur som skapar en meningsgemenskap som inte är en fullständigt meningsidentitet mellan de talande. Ett mänskligt samhälle bygger inte på samtycke (*homodoxia*) utan på samförstånd (*homonoia*) för att tala med Aristoteles. Språket som ting och struktur (*Langue*) är ett gemensamt föremål som förenar och synliggör en tanketradition och en gemensam verklighetsuppfattning. Språket och det synsätt som döljer sig bakom de empiriskt uppfattbara orden är i ständigt förändring, men de följer en röd tråd, en historisk poäng. Tradition betyder enhetlig förändring och kulturell identitet. Ord och begrepp är inte samma sak och båda förändras på olika sätt, som Vygotskij visat. Orden hjälper oss att få en fysisk gemensam plattform för vår gemensamma mening och vår gemensamma syn på verkligheten. Gemenskap är inte enhet. Vi speglar oss i de ord vi uttrycker.

Vad vi här talar för är, enligt min mening, en sund och kritisk uppfattning om språket som fjärrar sig från den smygrealistiska och dogmatiska inställning som är förborgad i den analytiska språkfilosofin. Det är just denna *Kritik der Sprache* som vi vill framhäva, medvetenheten om att språket är en gemensam skapelse av människor som i sin tur skapar deras personlighet och deras hållning. I denna riktning finns två filosofer som behöver nämnas särskilt: Den ena är Friedrich Nietzsche, motarbetad och ignorerad under sin livstid men återupprättad i efterhand. Den andra är en självlärd filosof som marginaliserats och ignoreras fortfarande i en tid då vi mer än någonsin behöver en hård kritisk inställning till språket för att hävda oss mot den intensiva manipulering som massmedia och offentlighet utsätter oss för. Namnet är Fritz Mauthner och hans viktigaste verk heter just *Die Kritik der Sprache*. 3-bandsverket omfattar en lång rad artiklar som tar upp och ifrågasätter etablerade termer med förgivettagen betydelse som, efter närmare granskning, blir ytterst problematiska. Övningen med hjälp av Mauthner visar vilka hjärnspöken som föresvävar oss. Mauthners inställning till detta kan kanske uttryckas sålunda: ”Vi kan inte göra oss av med de hjärnspöken som möblerar vår verklighet, men det är bra att åtminstone vara medvetna om det”.

I Wittgensteins *Tractatus*, en bok som är ytterst sparsam i referenser och personnamn, står följande att läsa i 40031: ”Alle Philosophie ist ‘Sprachkritik’ (Allerdings nicht im Sinne Mauthners). Russells Verdienst ist es, gezeigt zu haben, daß die scheinbare logische Form des Satzes nicht seine wirkliche sein muß”.

Stycket säger mer om Wittgenstein själv än om Mauthner. Notera hans enfatiska ”Allerdings” (visserligen), som avser att påtvinga läsaren samma uppfattning som Wittgensteins. Kommentaren om Russell positionerar också Wittgenstein väl och visar vilket spår han själv är inne på.

En bra jämförelse mellan Mauthner och Wittgenstein finns i Gershon Weiler *Mauthner's critique of language*, 1970. Lars Gustafsson behandlade detta förhållande i sin avhandling *Språk och lögn - En essä om språkfilosofisk extremism i nittonde århundradet*, 1978. Allan Janik och Stephan Toulmin ägnar också några sidor åt Mauthners filosofi i sin kända *Wittgensteins Wien*⁷.

Mauthner är verkligen en språkfilosofisk extremist, men just därför desto intressantare för oss. Såsom Foucault har sagt: man måste gå till ytterligheter för att riktigt förstå. Mauthners artiklar,

⁷ Det finns svensk översättning av denna bok i Doxa, 1986.

samlade i tre tjocka band samt i ett filosofiskt lexikon, är en tankeställare som tvingar oss att fundera på saker som vi annars passerar förbi. Detta oavsett om vi håller med honom eller inte.

Tysk språkfilosofi och Retorikens återupprättelse

En grupp inom Retorikkollegiet vid Södertörn har börjat ägna sig åt Mauthner genom att översätta några enstaka valda artiklar eller kapitel som hos Mauthner alltid handlar om att reda ut enskilda begrepps innebörd och användning. Detta ger oss underlag för en nästan oändlig mängd seminarier. Så småningom kan vi samla dessa översättningar och publicera dem efter en sakkunnig översyn. Sådant är vår Mauthnerprojekt. I Tyskland har det bildats ett Mauthnergesellschaft med egen hemsida⁸, som också är en värdefull källa för dem som är intresserade av att ägna sig åt Mauthnerstudier.

Varför är Retorikkollegiet vid Södertörn intresserat av att lyfta fram den glömda tyska språkfilosofin? Förutom Mauthner gäller också att uppmärksamma Ernst Cassirer och den tyska språkfilosofiska traditionen efter Wilhelm von Humboldt, vars senaste representant är Leo Weisgerber med bl a sin bok *Zweimal Sprache - Deutsche Linguistik 1973 - Energetische Sprachwissenschaft*, 1973.

Vi befinner oss i ett skede då det gamla ämnet Retorik håller på att återfå sin rättmätiga plats i det akademiska livet. En förklaring till varför den genuint tyska språkfilosofin hamnat i skuggan av den analytiska anglosaxiska är att den rådande språkvetenskapen främjar en positivistisk och analytisk syn på språket, en syn på språket uppfattat som *ergon* och ting, inte som skapande handling. Den anglosaxiska språkfilosofin lierar sig gärna med Semantiken och Semiotiken, men känner inte till Retoriken, även om dess problemställningar ibland närmar sig det retoriska perspektivet. Retoriken har under tidens lopp reducerats till en teknik att övertyga eller till stilistisk textanalys. I själva verket står Retoriken som den självutnämnda kandidaten till en plats som fortfarande står tom i den språkvetenskapliga trappan. Vi saknar en *allmän vetenskap om språk som uttryckande handling*, en allmän vetenskap om ”språkandet” som behandlar språkets *talande* och inte bara den *sägande* aspekten eller som ägnar sig enbart åt analysen av *det sagda*. När Benedetto Croce titulerar ett av sina verk som *Estetiken som vetenskapen om uttrycket och allmän lingvistik*, har han omedvetet tänkt på det som vi här kallar Retorik. Nota bene att ordet ”uttrycket” är också tvetydigt och betyder för oss själva uttryckandet (*energeia*), inte bara uttryckandets resultat (*ergon*). Metonymierna spelar oss hela tiden ett spratt. Naturligtvis finns ett visst samband mellan Retorik och Estetik, såsom Croce uppfattade den sistnämnda. I samma fälla måste vi dock räkna Giambattista Vico och R.G. Collingwood (*The principles of art*).

När Aristoteles skrev sin *Rhetorike téchne* lade han, utan att riktigt veta det, grunden för något som borde ha blivit den allmännaste teorin och filosofin om språket. Det är medvetenheten om detta som några av oss arbetar för: att låta Retoriken fylla sin roll och ta sin plats i den vetenskapliga kartan. För detta är den moderna tyska språkfilosofin helt oundgänglig.

José Luis Ramírez

⁸ www.mauthner-gesellschaft.de/mauthner.html